

**Zemfira Tərlan qızı Məmmədova**  
gunayasadova7@gmail.com  
Bakı Dövlət Universiteti

## TERMINOLOJİ SAHƏDƏ DİL SİYASƏTİ

### Xülasə

Dil siyasəti anlayışı dilçilikdə hələ də tam mənası ilə müəyyənləşməmişdir. “Dil planlaşdırılması” və “dil quruculuğu” terminlərindən istifadə edən dilçilər, “dil siyasəti” termininin adətən, dilə məqsədli və düşünülmüş təsirini nəzərdə tutaraq daha uyğun olduğunu irəli sürürlər. Sosium dil sisteminə qeyri-iradi və məqsədli təsir edə bilər. Cəmiyyətin dilə məqsədli təsiri müxtəlif xarakterli ola bilər və bu dil siyasəti adlanır. Sosial amillərin öz növbəsində, hər hansı bir şəkildə təzahürü dilə global və yerli təsir edə bilər. Bu barədə aparılan araşdırmalar sosial amillərin dilin daxili qanunları ilə sıx bağlı olduğunu müəyyən etmişdir.

Cəmiyyətin və ya dövlətin dil sisteminə birbaşa təsirinə dair tarixdə çoxlu nümunələr vardır ki, onlardan biri də yeni dövlət yaradılarkən bu və ya digər dilin dövlət üçün rəsmi dövlət dili kimi qəbul edilməsidir. Bu fəaliyyətin dil siyasəti kimi adlandırılması irəli sürülmüşdür. Dil siyasəti tarixdən də qəbul olunduğu kimi, bir çox istiqamətlərdə aparıla bilər. “Dil siyasəti – əslində, kifayət qədər mürəkkəb struktura malik hadisədir; hər şeydən əvvəl ona görə ki, burada dilin təbii imkanları, tarixi situasiya və subyektiv maraqlar, yaxud iddialar qarşılaşır. Yəni bu və ya digər dil siyasəti konkret bir dilin mövqeyindən mövcud beynəlxalq, sosial-siyasi şərait nəzərə alınmaqla aparılır.

**Açar sözlər:** dil siyasəti, sosium, dilin təbii imkanları, global və yerli təsir

### Language policy in the branch of terminology

#### Summary

The concept of language policy has not yet been defined in linguistics. Linguists who use the terms “language planning” and “language building” state that the term “language policy” is more appropriate to the language. Socium can affect the language system involuntarily and intentionally. The purposeful influence of society on language can be of different nature and this is named language policy. Appearance of social factors can affect language globally and locally. Research on this is closely related to the internal law of language.

There are many examples in history about the influence of society or the state on the language system. Language policy can be pursued in many directions. Language policy is actually complex structural phenomenon, because there are natural possibilities of language, historical situation and subjective interests are encountered.

**Keywords:** language policy, socium, the natural possibilities of language, global and local impact

### Giriş

Dil siyasəti – aktiv və passiv; humanist və mürtəcə; global, regional və milli ola bilər. Fikrimizcə, aktiv dil siyasəti a) mövcud siyasi şərait və b) şəxsiyyətin iradəsi ilə həyata keçirilir. Passiv dil siyasəti isə bir növ, dillərin təbii inkişafının diqtəsinə əsaslanır. Humanist dil siyasəti, prinsip etibarilə, dillərin təbii inkişafının məntiqinə əsaslanmaqla aparıldığı halda, mürtəcə dil siyasəti bu məntiqin ziddinə, yaxud onun detallarını nəzərə almadan yürüdürlər və bir qayda olaraq, konyuktur səciyyə daşıyır.

“Global dil siyasəti ümumən, dünyada gedən dil proseslərini nəzərə almaqla aparıldığı halda, regionla dil siyasəti dillərin qarşılıqlı əlaqədə olduğu bu və ya digər regionu əhatə edir. Milli dil siyasəti isə bir ölkə, yaxud dövlət daxilində aparılır” (Əhmədova, 2010: 9).

Y. Deşeriyev dil siyasətinə belə bir tərif verir: “Dil siyasəti – mövcud cəmiyyətdə, cəmiyyətin qismində, hökumət zümrənin dil problemlərinin həllinə münasibətinin ifadəsidir” (Дешириев, 1977: 254).

Göründüyü kimi, dil siyasəti daha çox dövlətin dilə məqsədli təsiri kimi düşünülür. Son dövrlər isə dil quruculuğu prosesi də “dil siyasəti” termini ilə verilir. Fikrimizcə, bu yanaşma daha doğrudur və biz də dil siyasəti deyərkən bu anlayışı bu cür qəbul edirik. Çünki dilə birbaşa təsir çox az hallarda doğru nəticələr verə bilər, artıq qeyd etdiyimiz kimi, bu, dildə çox vaxt sünilik yaradır və bir xalqın digərlərindən uzaqlaşdırılması ilə nəticələnə bilər. “Bu mənada daha qabarıq dil siyasəti KXDR-də (Koreya Xalq Demokratik Respublikası) Koreya dilinin milli xüsusiyyətlərinin dirçəlməsinə yönəldilmiş proses olmuşdur.

Keçən əsrin 60-cı illərində və xüsusən də 70-ci illərdə orada əcnəbi mənşəli həm də ixtisas sözlərinin, həm də ümumişlək sözlərin dəyişməsi ilə bağlı yeni leksikanın yaradılması işinə başlandı. Əcnəbi mənşəli sözlərin yerinə Koreya mənşəli leksik vahidlərin işlədilməsi təklif edilirdi. “Koreya dili 1945-ci ildən sonra

KXDR-da yeganə ünsiyyət dilinə çevrildi və indi də eyni sferalarda işlənməkdə davam edir. Bununla belə ədəbi dil ümummilli orta məktəb sisteminin yaradılması səbəbindən xalqın böyük əksəriyyətinə əlçatar oldu.

Yaponiyada da dil siyasəti dəyişmişdir. ABŞ-la müharibə zamanı yapon dilindən şüurlu şəkildə Çin dili söz köklərindən xüsusi olaraq düzəldilmiş bütün ingilis mənşəli sözlər çıxarıldı. İndi yapon dilində çoxlu amerkanizmlər vardır” (Швейцер, 1990: 117-118).

Qeyd edək ki, Türkiyə Respublikasında da həmin proseslər olduqca geniş vüsət almış bu isə öz növbəsində türk dilində ərəb, fars sözlərinin kəskin azalması və əvəzində Avropa mənşəli sözlərin kəskin çoxalması ilə nəticələnmişdir. Bu proseslərin, yəni dilə şüurlu müdaxilənin bariz göstəricisi olaraq “Türk Dil Qurumu” bir nümunədir. Məhz bu qurum hazırda Türkiyə Cümhuriyyətində dil siyasətini həyata keçirən əsas dövlət orqanı hesab olunur. Əlbəttə, bu prosesin də yaxşı tərəfləri vardır. Məhz bu proseslərdən sonra, yəni Türkiyə Cümhuriyyətində dil siyasəti dövlətin prioritet istiqamətlərindən biri olduğdan sonra türk dili öz hazırkı üstün mövqeyinə yiyələndi. Bu dildə artıq alınmalar minimuma endirilib.

Məlumdur ki, hər hansı bir anlayış yaranan kimi “Türk Dil Qurumu” ona adekvat reaksiya verir və anlayışın türk dilindəki qarşılığı tapılaraq işlədilir. Məsələn, hazırda çox dəbdə olan *selfi* anlayışı yarandıqda dünyanın bir çox dillərinə, o cümlədən Azərbaycan dilinə olduğu kimi keçdi və işlənməyə başladı. Məsələn, “Yeni sözlər və yeni mənalar lüğəti”ndə bu sözün mənası belə izah edilir:

**Selfi** is. [ing. selfie] Avtofotşəkil. Birisinin öz fotosunu mobil telefonun fotokamerası ilə çəkməsi. (Yeni sözlər və yeni mənalar lüğəti, 2016: 123). Bu söz türk dilində *özçəkim* şəklində olduqca uğurlu alınmış bir sözdür. Bu barədə danışarkən H.Zülfikar yazır: “Türk dil Qurumu”nun yaranmasından və termin çalışmalarının sürət qazandığı 1940-cı illərdən bu günə qədər aradan 50 il keçmişdir. Bu vaxt ərzində önəmli bir yol keçilmiş, bir çox anlamlar türkcə köklərə dayanılaraq qarşılanmış, bunların böyük bir qismi mənimsənilmişdir” (Zülfikar, 2011: 149).

Qeyd olunmalıdır ki, bu və ya digər ölkədə dil siyasəti təkcə söz yaradılması və dildə əcnəbi sözlərin əvəzlənməsi ilə məhdudlaşmır. Dil siyasətinə adətən, dövlət dilinin inkişafına yönəlmiş digər tədbirlər də daxil edilir. Əksər hallarda dövlət faktiki hakim dilin və ya dövlət dilinin arxasında durur. Xüsusilə bu siyasət Qərbi Avropada və ABŞ-da XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində sənayeləşmə zamanı çox sərt xarakter almışdır. Sərt siyasət müxtəlif ölkələrdə eyni nəticələrlə müşayiət olunurdu. Ən ağır dil siyasəti Rusiya İmperiyasında aparılırdı. Bu dövrdə məsələn, polyaklara qarşı ciddi dil təcridi siyasəti yürüdülmüşdür. Keçmiş SSRİ də bu cəhətdən heç də yaxşı mənada fərqlənmirdi. Təkcə onu qeyd etmək lazımdır ki, bu ölkədə ikidillilik o həddə çatmışdı ki, rəsmi statistikaya görə 130-dan artıq dilin olduğu ölkə əhalisinin çoxu öz ana dilini rus dili kimi qeyd edirdi. Bunu bilinçsizliyin ən yüksək səviyyəsi hesab edən Ə.Rəcəbli yazır: “Ən yüksək ikidillilik dərəcəsi o zaman baş verir ki, danışan fərd milli dilini deyil, qazanılan dili, ikinci dili ana dili hesab edir. Məsələn, Sovet İttifaqında 1971-ci il əhalini siyahıya almaya görə milliyyətə rus olmayan 13 milyon, 1979-cu il əhalini siyahıya almaya görə isə milliyyətə rus olmayan 16,3 milyon SSRİ vətəndaşı öz ana dili kimi rus dilini göstərmişdir” (Rəcəbli, 2003:102).

Təbii ki, bu da rus dilinə göstərilən xüsusi dövlət qayğısının və şovinizm siyasətinin bir hissəsi idi. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası qəbul edilərkən müxtəlif səviyyələrdən təzyiqlərə baxmayaraq, ölkə rəhbərliyi başda Heydər Əliyev olmaqla bu məsələdə doğru mövqe tutaraq dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu Konstitusiyaya sala bildi. Bu, o dövr üçün olduqca əhəmiyyətli məsələ idi. Məhz həmin dövrdə ölkəyə rəhbərlik edən Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin nəticəsi idi ki, Azərbaycanda bu məsələlərə xüsusi diqqət yetirilirdi. Lakin təssüf ki, bu proses sovetlər birliyinə daxil olan digər respublikalarda öz müsbət həllini tapmırdı (Heydərov, 2013: 44).

İkinci dünya müharibəsindən sonra bir çox ölkələrdə dil siyasəti dəyişdi. Bu dəyişikliklər təkcə ABŞ və Yaponiyaya az təsir etdi, belə ki, bu ölkələrdə ingilis və yapon dili hakim dil olaraq qalır. Bu da ABŞ-ın ilkin siyasətinin dəyişməməsi ilə bağlıdır.

Prof. F.Veysəlli dil siyasətini belə xarakterizə edir: “Dil siyasəti deyəndə biz ölkəmizdə Azərbaycan dilinin milli etniklərin dillərinə və xarici dillərə münasibətinin qanun şəklində nizamlanmasını nəzərdə tuturuq. Məlumdur ki, AR-nın Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin dövlət dili olması ayrıca maddə ilə (Sadıqova, 2016: 23) təsbit olunmuşdur. Bu, o deməkdir ki, Respublikamızda kargüzarlıq, təhsil, qanunvericilik, ticari, mədəni və s. fəaliyyətlərimiz Azərbaycan dilində olmalıdır” ([http://www.edu.gov.az/upload/ file/ serencama-elave /2013/09.04.](http://www.edu.gov.az/upload/file/serencama-elave/2013/09.04.)).

Bu da məlumdur ki, XVI əsr “Türk dilinin yeni ləhcələri” və ya “Türk dilinin yazı dilinə çevrilməsi” Səfəvilər dövrü ilə əlaqələndirilir. Səfəvilər dövründə orduda xeyli sayda türklərin olmasının nəticəsi idi ki, türk terminləri farsca işlənirdi. Məhz bu səbəbdən türk dilində olan hərbi terminlərin fars dilində işlənməsi sonrakı əsrlərdə də davam etmişdir. Hərbi terminlərlə yanaşı ictimai-siyasi və digər sahələrə aid terminlər də farsdilli yazılarda öz əksini tapmışdır. Türk dilinin böyük vüsət alması təkcə dövlətdaxili deyil, Şah

İsmayılın fəth etdiyi Bağdadda, türk ziyarətçilərinin məskunlaşdığı İraqın Kərbəla və Nəcəf kimi dini mərkəzlərində də özünü göstərirdi.

Şah İsmayıl hakimiyyəti dövrü hərbi terminologiyanın inkişafında xüsusi bir mərhələ açmışdır: **qol** (qoşunun sağ və sol cinahları), **qorucu** (monarxın şəxsi qvardiyasının əsgəri), **ərməğan** (döyüş zamanı əldə edilən qənimət), **saxlov** (ordunun ömürlük xidmətdə olan hissəsi), **çərik** (müharibə vaxtının könüllüləri) və s. kimi milli terminlər məhz o dövrdə yaranmış və işləklilik qazanmışdır.

Səfəvilər hakimiyyəti zamanı mərkəzləşmiş dövlətin tərkibində olan müxtəlif xalqlar, eyni zamanda, Azərbaycan və fars xalqlarının mehriban münasibəti hər iki xalqın dilinə təsir etmiş və sözlər bir dildən digərinə, sonuncudan yenə başqa dilə keçərək dövr etmiş, hər dəfə forma və mənacə dəyişikliyə uğrayaraq yenidən öz əvvəlki yerinə qayıda bilmişdir. Məsələn: *tuman-tümən*, *yüzbaşı-yüzbaşı*, *beyglərbeygi-bəylərbəyi*, *boluk-bölük*, *minbaşı-minbaşı* kimi sözlərdə həmin münasibət öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan dilindən fars dilinə keçən yüzlərlə sözün (*yortma*, *çaxmaq*, *sancaq*, *qayçı* və s.) ya qarşılığı yoxmuş, ya da müəyyən səbəblər üzündən sıradan çıxmışdır. Bu qəbildən olan sözlərin farsca qarşılığı olmasa da, digər dillərdə (məsələn, ərəb dilində *qayçı* sözünün sinonimi olaraq *meğraz* ləksemi) işlənmişlər.

Azərbaycan dilindəki “yataq və burğu” sözləri fars dilində *yədək* və *buğ* formalarına düşmüş, mənacə dəyişmişlər. Alınma sözlərin bəziləri qədim forma və mənalərini (yəlkən-yelpik) saxlamışlar (Zərinəzadə, 1962:34).

Səfəvilər dövründə “Türklərin orduda daha çox üstünlük təşkil etməsi və türk dilinin hərbi sahədə yaygın olması çoxlu sayda türkcə terminlərin fars dilində istifadə olunmasına səbəb olmuşdur. Səfəvilər dönməindən başlayaraq sonrakı əsrlərə qədər bir çox hərbi terminlər o cümlədən ordu mənsubları və hərbi sursatların adları kimi əsas sözlər farsdilli mətnlərdə geniş şəkildə işlənmişdir” ([bao.az/ categories-Medeniyyet/ subcategories-azerbaycan-medeniyyet / product-7109177204](http://bao.az/categories-Medeniyyet/subcategories-azerbaycan-medeniyyet/product-7109177204). Türk dili və Türk ədəbiyyatının inkişafında Şah İsmayılın rolu. 29.09.2017).

Füzuli ilə Xətai yaradıcılığını müqayisə edən professor B.Çobanzadə yazır: “Xətai dilində hər feodal şairi üçün tematika və texnikasına görə məcburi olan lüğət və ifadələr çıxarılacaq olursa ki, bunlardan bədii yaradıcılıq məsələlərindən bəhs edərkən məlumat verilir, ən orjinal və əsl cəhət Azərbaycan, xüsusən İran Azərbaycanı türk dili ünsürləridir. Xətaiyə görə, daha yüksək yaradıcılıq qüvvəsinə malik olan Füzuli ilə müqayisə edildikdə Xətai Azərbaycan türk dilini daha geniş və zəngin şəkildə öz şeirlərində işlədən və fəzlə olaraq dlin müəyyən dialektoloji xüsusiyyətlərini əks etdirən birinci şairdir, – denilə bilər (Çobanzadə, 2007: 317).

Məlumdur ki, dil siyasətinə həm də dil quruculuğu məsələləri daxildir. Bu münasibətlə S.Əhmədova yazır: “Dil siyasətinin ən humanist və ya mədəni forması dil quruculuğudur ki, burada siyasi iradədən daha çox elmi-mədəni təşkilatçılıq öz rolunu oynayır” (Əhmədova, 2010: 9).

Mütəxəssislərin fikrincə, Azərbaycanda dil siyasəti məhz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə bağlıdır. Yarandığı ilk gündən dillə bağlı mühüm qərarlar verən Azərbaycan Cümhuriyyəti cəmi bir ay sonra – iyunun 27-də Türk dilini dövlət dili elan etdi. Bu, artıq həmin dövrdə formalaşmış ideologiyanın nəticəsi idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində dil siyasəti ilə bağlı görülən tədbirlər sonrakı mərhələ üçün bir əsas rolunu oynadı. Bu dövrdə terminologiya ilə bağlı konkret işlər görülməsə də, əlifba islahatı ilə bağlı “Ərəb əlifbası islahatı üzrə komissiyanın yaradılması haqqında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının qərarı” (21 mart 1919) qəbul edildi ([https://bao.az/categories-azerbaycan-medeniyyet product-7109177204-29.09.2017](http://bao.az/categories-azerbaycan-medeniyyet/product-7109177204-29.09.2017)).

Azərbaycanda dil quruculuğu məsələlərinə həmişə diqqət yetirilmişdir. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin bu sahədə apardığı məqsədyönlü siyasət dil quruculuğu sahəsində olduqca böyük işlərin görülməsi ilə nəticələnmişdir. “Azərbaycan xalqının ümummilli liderinin qəbul etdiyi rəsmi sənədlər, mübarizəsi ilə həyata keçmiş ideyalar Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq inkişafında tarixi rol oynamışdır.

1923-cü ildə Terminologiya Komissiyası Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi yanına köçürüldü və Səmədəğa Ağamalıoğlunun sədrliyi ilə fəaliyyətini davam etdirməyə başladı. İstilah Komissiyasında həmin dövrdə lazımi ehtiyacları ödəmək məqsədi ilə müxtəlif sahələrə – riyaziyyat, coğrafiya, kimya, iqtisadiyyata aid bir sıra terminlər lüğəti hazırlanıb nəşr edildi. Bu illərdə Azərbaycan dilini ərəb-fars mənşəli sözlərdən təmizləmək üçün prinsiplər hazırlanırdı. Onlar yeni terminlərin yaradılmasının əsas yolunu bütün terminlərin əvvəlinin, yaxud axırının Azərbaycan dilinin qrammatik qanunlarına uyğun bir formaya salınmasında görürdülər. Odur ki, terminologiyada işlənən ərəb-fars sözlərinin yerinə “azərbaycanca sözlər”in qoyulması prinsipini əsas götürürdülər. Nəticədə lüğətlərdə Azərbaycan dilində çoxdan işlənən elmi-texniki terminlər süni – mənası dərk edilməyən sözlərlə əvəz olunmuşdur. Bunun nəticəsi idi ki, keçən əsrin 20-ci illərində Azərbaycan dilində ictimai-siyasi, elmi-texniki və s. terminlər yaradılarkən purizmə yol verilmişdir. Onlar ədəbi dilin lüğət tərkibini, xüsusən də terminologiyayı ərəb və fars sözlərindən təmizləməyi, ədəbi dili xalq danışq dilinə yaxınlaşdırmağı və onun əsasında inkişaf etdirməyi qarşılarına məqsəd qoymuşdular. Eyni

zamanda, termin yaradıcılığı prosesində ayrı-ayrı məfhumların funksiyası nəzərə alınaraq adlandırılması üsulundan da geniş istifadə edirdilər. Bununla belə, onlar (puristlər) dilimizdə olan hər cür alınma terminlərə qarşı çıxır, ehtiyac duyulan terminlərin hamısını Azərbaycan dilinin daxili imkanları əsasında yaratmağa çalışırdılar. Əgər xalq dilində nəzərdə tutulan anlayışların ifadəsi üçün terminlər yoxdursa, onları xalq dilinə məxsus söz kökləri əsasında süni yolla yaratmaq prinsiplərini əsas götürdülərinə görə belə terminlər (*qırılğan, baxovibax, nəsnək, naçılıq*) lüğətlərdə olsa da, dildə, terminologiyada özünə yer tapa bilmədi. Purizm meyillərinin əmələ gəlməsi ilə əlaqədar mətbuatda termin yaradıcılığı məsələləri geniş müzakirə olunmağa başlandı. 1923-cü ildə “Kommunist” qəzetində həftədə bir dəfə “Dilimizin istilahi” adı ilə xüsusi vərəqə nəşr edilirdi.” (Veysəlli F. Respublikada dil situasiyası və dil siyasəti // <http://veyselli.com/4.htm>).

1924-cü ilin 24 iyununda Türk dili Azərbaycan SSR-i-nin dövlət dili olaraq elan edilir. 1926-cı ildə isə Bakıda I Türkoloji Qurultay keçirilir. Qurultayda türk dillərini digər sahələri kimi, terminologiya məsələlərinə də xüsusi yer ayrılır və bununla bağlı 13 bənddən ibarət məlum qərarlar qəbul edilir.

Məhz bu dövrdən sonra rus şovinizmi artıq öz işini görməyə başladı. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının 11 iyul 1939-cu il qanunu ilə 1940-cı il yanvarın 1-dən Azərbaycan yazısı latın əlifbasından rus əlifbasına keçirildi. Bu proses 50-ci illərdə nisbətən səngidi və 1956-cı ildə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qərarı ilə Azərbaycan SSR konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə 151-ci maddə əlavə edildi. O dövr üçün böyük hadisə olsa da, faktiki olaraq bu maddə formal xarakterli idi və Azərbaycan SSR-in bütün ərazisində rəsmi sənədləşmə rus dilində aparılırdı.

1978-ci il SSRİ-də yeni konstitusiyalar qəbul edilərkən onlarda dövlət dili ilə bağlı ayrıca maddə olmasa da, o vaxt Heydər Əliyevin təkidi ilə Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasına dövlət dili ilə bağlı ayrıca maddə əlavə edildi. Bu, Heydər Əliyevin hazırladığı və həyata keçirdiyi dil siyasətinin mühüm tərkib hissəsi idi.

Türkiyədə də Atatürkün rəhbərliyi ilə Cümhuriyyət dövründə həyata keçirilən dil inqilabı Türkiyə türkcəsinin tarixində enişli-yoxuşlu yollarla irəliləyərək dəyişmələrin, çarpışmalar ilə dolu uzun tarixi bir gedişatın, müxtəlif dil hərəkətlərinin ölüm-qalım mübarizələrinin qaçılmaz bir nəticəsi idi. Dil inqilabının mahiyyətini, onu doğuran səbəbləri və gerçək hədəfini daha doğru, obyektiv yöndən öyrənmə bilmək və müəyyənləşdirmək üçün Türkiyə türkcəsinin əski Anadolu türkcəsi deyilən mərhələlərdən bəri keçirdiyi həyata, onun tarixi mənzərəsinə diqqət yetirmək lazımdır. Türkiyə türkcəsi dil inqilabına qədər “sadələşmə” və “türkcələşmə” hərəkətləri kimi böyük və şərəfli mərhələlər keçirmişdi. Dili sadələşdirmə uğrunda mübarizənin isə çox uzun bir tarixi vardır. Dili sadələşdirmənin nə olduğunu və onu doğuran səbəbləri aydınlaşdırmaq: “Dil bir cəmiyyətin, xalqın (millətin) maddi və mənəvi varlığı üçün həyat əhəmiyyəti daşıyan bir ünsürdür (Timurtaş, 1996: 3).

Osmanlı imperiyası dövründə də əslində şərti mənada bilinçsizlik situasiyası meydana gəlmişdi. Ərəb və fars dili sözlərinə, konstruksiyalarına geniş yer verən yuxarı hakim təbəqələrin nümayəndələrinin dili xalq türkcəsindən o qədər fərqlənirdi ki, kütlə ədəbi dili, yazı nümunələrini ayıra bilmirdi. Yuxarı təbəqənin xalq dilinə nüfuz etməyə, marağı olmadığı kimi aşağı təbəqənin də “osmanlı dilini” öyrənməyə imkanı yox idi.

Tarixi təcrübə göstərdi ki, cəmiyyətin mədəni dil səviyyəsini əks etdirən bu ictimai prosesin (şifahi və yazılı normaların təsiri) gerçəkləşməsində ilk növbədə, kamil əlifba, yazı, orfoqrafiya sistemləri yaradılmalıdır.

1918-ci ildə Türk tarixində ilk dəfə yakut türkləri latın əlifbasına keçdilər. Azərbaycanda bu təkamül prosesi 1922-ci ildə ərəb əlifbasından latın dilinə keçid ilə sonlandı. Atatürk 1922-ci ildə Hüseyn Cahit ilə görüşərkən latın əlifbasına keçid haqqında olan söhbətində hələ hazır olmadığını söyləmişdir. Türkiyədə 1927-ci ildə yazı inqilabına başlanma dövrü adlanır. Atatürk İstanbulda Dolmabağça sarayında əlifba, yazı işi üzərində işləyirdi. Azərbaycanda 1920-1930-cu illər arasında 10 il müddətinə yeni yazıya keçid dövrü kimi yadda qaldı. Türk yazı inqilabının banisi Atatürkün dil siyasəti isə qısa bir yol keçərək cəmiyyətin irəli getməsinin təməlini qoydu.

1922-ci ildə latın əlifbasının qəbulu haqqında fikir yürüdən Atatürk rədd cavabı almasına baxmayaraq 1923-cü ildə Türk İqtisadiyyat konqresində həmin məsələni yenidən səsləndirmişdir. Türkiyə ilə İslam dünyasını qarşı-qarşıya qoyan I Türkoloji Qurultayda da bu məsələ öz həllini tapa bilməmişdir.

1923-28-ci illər arası Türk yazı və dil inqilabına hazırlıq dövrünün əsas istiqamətini “imla və əlifba” məsələsi təşkil edirdi. 1926-cı ilin 2 martında keçirilən Qurultayın VIII iclasında türk dillərinin elmi terminologiyasından bəhs edən Zifeldt alınmaların hər bir dil üçün zəruri olduğunu göstərdiyi kimi onlara bir sıra tələblər də qoyurdu: “1) Alınma sözlər gətirildiyi dilin müəyyən səsləri çərçivəsindən kənara çıxmamalıdır; 2) Alınma sözlərdə elə bir səs birləşmələri olmalıdır ki, müvafiq dilin səs quruluşuna uyğun olsun; 3) Alınma sözlər ahəng qanununa tabe olmalıdır; 4) Dildə danışanların psixoloziya rahatlığını təmin etmək üçün ümumi üslub qorunmalıdır” (Первый Всесоюзный Тюркологический съезд, Стенографический отчет: 247).

1928-ci il latın əlifbasına əsaslanan yeni türk hərflərinin qəbulu qanunu Türkiyə tarixində dönüş yaradacaq bir hadisə oldu. Atatürkün şüarı belə idi: “Ölkəsinin yüksək istiqlalını qorumağı bilən Türk milləti dilini də əcnəbi dillər boyunduruğundan qurtarmalıdır” (Korkmaz, 1992: 190).

26 sentyabr 1932-ci ildə İstanbul – Dolmabağça sarayında M.Kamalın başçılığı ilə Birinci Türk Dil Qurultayı çağırıldı. Bu qurultayda xaricilər də iştirak edirdi. Hind, Avropa, Asiya dilləri ilə əlaqəyə dair konsepsiyalar hazırlandı. Türk ləhcələri, xalq və divan ədəbiyyatının dili, dil hərəkətlərinə aid məruzə və çıxışlar səsləndi. Qurultay 7 maddədən ibarət proqram qəbul etdi:

1) Türkcənin həm şumer, hətə kimi ən qədim türk dilləriylə, həm də Hind, Avropa, Sami dillərilə müqayisəsi aparılmalıdır;

2) Türkcənin tarixi inkişafı araşdırılmalı, müqayisəli qrammatika yazılmalıdır;

3) Türk ləhcələrindəki sözlər seçilib toplanaraq ləhcələr sözlüyü, sonra əsas türk sözlüyü, termin sözlüyü, türk morfologiya və sintaksisi təcili hazırlanmalı və dilimizin bütün ehtiyaclarını təmin edəcək şəkildə işlənməsinə əhəmiyyət verilməlidir;

4) Türkcənin tarixi qrammatikası yazılmalıdır;

5) Şərq və qərb ölkələrində çıxan türk dili haqqında əsərlər toplanmalı, lazım olanları dilimizə çevrilməlidir;

6) Cəmiyyət həm özünün, həm də xaricdə türk dili işləriylə məşğul olanların araşdırmalarını bir məcmuə halında nəşr etməlidir;

7) Ölkə qəzetlərində dil işlərinə xüsusi yer verilməlidir” (Sırrı, 1972:415).

18 avqust 1934-cü ildə İ.İ.Meşşaninov və A.N.Samoyloviçin iştirak etdiyi II Türk Dili Qurultayı terminlərin kök və şəkildəliyinin əsil türk dili əsasında yaranması və alınma terminlərin dilin fonetikasına uyğun işlədilməsi və dərsliklərə əlavə edilməsi məsələləri müzakirə edildi.

III Türk Dili Qurultayı 1936-cı ilin 24 avqustundan - 31 avqusta kimi İstanbul – Dolmabağça sarayında davam etdi. 13 xarici mütəxəssis, A.N.Samoyloviç, İ.İ.Meşşaninov, H.Z.Qubaydulinin iştirak etdiyi bu qurultayda “Günəş-Dil” nəzəriyyəsi müzakirə edildi. “Türk Dili Tədqiq Cəmiyyəti”nin adı dəyişdirilərək “Türk Dil Qurumu” adlandırıldı.

Xalq dildə yeni sözlərin yaranmasında fəal iştirak edirdi. Hətta, hər gün, hər dəqiqə yaranan sözlərin saati belə məlum idi. Təsədüfi deyildir ki, özbək şairi Əlişir Nəvai “Mühakəmətül-Lüğateyn” əsərində konkret faktlara əsaslanaraq türkcənin farscadan mükəmməl və zəngin olduğunu sübuta yetirdi (Məmmədova, 2003:)

Xalqın gələcəyini düşünən Atatürk onun savadlanması üçün bütün məktəblərdə yeni əlifbanın tədrisinə başladı. Mustafa Kamal Atatürkün Osmanlı imperiyasının qalıqlarından yeni bir türk dövləti yaratmağa göstərdiyi cəhd dünya miqyasında geniş vüsət aldı. Atatürk adı gələndə Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi - ilk dəfə dünya standartları çərçivəsində parlament yaradan, əlifbanı dəyişən, milli dil quruculuğu nəzəriyyəsini formalaşdıran, türkün kimliyini nəinki özünə, hətta sivil ölkələrdə tanıdan, əvəzsiz xidmətlərinə görə xalqın qəlbində daim yaşayan dövlət xadimini xatırlayırıq. Terminoloji sistem dildaxili və dilxarici faktorlara əsaslanaraq öz inkişaf yolunu davam etdirdi. Müxtəlif sahələrə aid terminoloji lüğətlərin çapa hazırlanması tövsiyə olundu.

Mustafa Kamal Atatürkün Osmanlı imperiyasının qalıqlarından yeni bir türk dövləti yaratmağa göstərdiyi cəhd dünya miqyasında geniş vüsət aldı. Atatürk adı gələndə Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi - ilk dəfə dünya standartları çərçivəsində parlament yaradan, əlifbanı dəyişən, milli dil quruculuğu nəzəriyyəsini formalaşdıran, Türkün kimliyini nəinki özünə, hətta sivil ölkələrdə tanıdan, əvəzsiz xidmətlərinə görə xalqın qəlbində daim yaşayan dövlət xadimi xatırlanır. Terminoloji sistem dildaxili və dilxarici faktorlara əsaslanaraq öz inkişaf yolunu davam etdirdi. Müxtəlif sahələrə aid terminoloji lüğətlərin çapa hazırlanması tövsiyə olundu.

Atatürk millətin Avropa səviyyəsinə çıxma bilməsinin kor-koranə deyil, şüurlu şəkildə, başa düşərək qavramasının tərəfdarı idi. Ziya Göyalp termin islahatlarını sistemli şəkildə keçirir, sənaye, texnika və müxtəlif sahələrə aid alınma terminləri (*renessans, demokrat, diplomat, aristokrat, mobilya, monoblok, proje, deviz, teleqraf, qrammofon* və s.) olduğu kimi saxlamağa üstünlük verir, termin islahatlarının sistemli şəkildə keçirilməsində onunla bərabər çalışırdı. Atatürk var qüvvəsiylə millətin oyanışını və Avropa səviyyəsinə şüurlu şəkildə çıxma bilməsi üçün var qüvvəsini səfərbər etmişdi.

Göründüyü kimi, Türkiyə Cümhuriyyətində dildə yeni yaranan anlayışların Atatürkün rəhbərliyi ilə Cümhuriyyət dövründə həyata keçirilən dil inqilabı Türkiyə türkcəsinin tarixində enişli-yoxuşlu yollarla irəliləyərək dəyişmələrin, çarpışmalar ilə dolu uzun tarixi bir gedişatın, müxtəlif dil hərəkətlərinin ölüm-qalım mübarizələrinin qaçılmaz bir nəticəsi idi. Dil inqilabının mahiyyətini, onu doğuran səbəbləri və gerçək hədəfini daha doğru, obyektiv yəndən öyrənmə bilmək və müəyyənləşdirmək üçün Türkiyə türkcəsinin əski Anadolu türkcəsi deyilən mərhələlərdən bəri keçirdiyi həyata, onun tarixi mənzərəsinə diqqət yetirmək

lazımdır. Türkiyə türkcəsi dil inqilabına qədər “sadələşmə” və “türkcələşmə” hərəkatları kimi böyük və şərəfli mərhələlər keçirmişdi. Dili sadələşdirmə uğrunda mübarizənin isə çox uzun bir tarixi vardır. Dili sadələşdirmənin nə olduğunu və onu doğuran səbəbləri aydınlaşdırmaq: “Dil bir cəmiyyətin, xalqın (millətin) maddi və mənəvi varlığı üçün həyat əhəmiyyəti daşıyan bir ünsürdür (Timurtaş, 1996:3).

Bu dövrlərdə Azərbaycanda qismən də olsa terminologiya ilə bağlı iş gedirdi. Türkoloji Qurultayda bir sıra mübahisələr həll edilsə də, Azərbaycan dilinin terminologiyasının inkişafını düzgün müəyyənləşdirmək mümkün olmadı. Göründüyü kimi, dildə yeni yaranan anlayışların qarşılınması və dildə olan alınmaların yerinə yeni sözlər yaradılaraq onların mənimsənilməsinə təmin etmək qayışıya məqsəd kimi qoyulmuş və bu yolda xeyli iş görülmüşdür. Şübhəsiz, bu dil siyasətinin aşkar göstəricisidir.

Bu nəzərə alınaraq 1928-ci ildə Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı yanında Baş Elmi Müəssisələr İdarəsi yaradılmış və terminologiya ilə bağlı məsələlər həmin idarəyə tapşırılmışdı. 1929-cu ildə Baş Elmi Müəssisələr İdarəsi yanında Dövlət Terminologiya Komitəsi təşkil olundu. Terminologiya Komitəsi bir sıra praktik məsələləri həll etdikdən sonra 1930-cu ilin əvvəllərində Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun yanına köçürülmüş, burada terminologiyanın inkişafı və orfoqrafiya lüğətinin hazırlanması üçün elmi prinsiplərin müəyyənləşdirilməsi üzrə iş aparılmağa başlanılmışdır. Bu məqsədlə də komitə respublikanın ali məktəblərində çalışan mütəxəssisləri də bu işə cəlb etdi. Terminologiya Komitəsi üç bölmədən və bir bürodan ibarət idi. Terminologiya ilə sıx əlaqədar olan, Azərbaycan məktəbləri və mətbuatı üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edən orfoqrafiya məsələləri də o zaman Terminologiya Komitəsinə həvalə edilmişdi. Komitədə daimi işçilərdən əlavə, xüsusi məsləhətçilər və termin toplayan işçi qrupları da yaradılmışdı. Terminlər əvvəlcə müvafiq bölmələrdə müzakirə olunur, sonra isə Terminologiya Komitəsinin təsdiqinə verilirdi. Həmin dövrdə Terminologiya Komitəsi hazırladığı on minə qədər sözdən ibarət terminləri müxtəlif elm sahələri üzrə bülletenlərdə nəşr etdirmişdi. Terminologiya Komitəsinin qarşısına vəzifələr qoyulmuşdur.

Terminlər yaratmaqla bərabər, elmi-ədəbi dili də təkmilləşdirmək, bununla əlaqədar isə bir çox problemləri həll etmək zəruri idi:

1. Azərbaycan ədəbi dilinin əsasını təşkil edən dialektləri müəyyənləşdirmək; 2. Azərbaycan dilində terminlər yaradılarkən üç mənbəyə: a) bilavasitə Azərbaycan dilinin daxili imkanlarına; b) Avropa dillərinə; c) ərəb və fars dillərinə əsaslanmaq.

Lüğətlərin tərtibində elmi prinsiplər əsas götürülmüşdür. Belə ki, lüğətlərdə terminlərin bir neçə variantda işlənməsi, onların başqa dillərdən tərcüməsiz Azərbaycan dilinin orfoqrafiyasına uyğunlaşdırılması meyləli üstünlük təşkil edirdi.

Terminologiya Komitəsində “Fəlsəfə terminləri” lüğəti nəşr olunduqdan sonra Azərbaycan KP-nın XIII qurultayında kəskin tənqid olundu və 1944-cü ildə Azərbaycan Xalq Komissarlar Sovetinin yanına köçürülərək fəaliyyətini davam etdirməyə başladı. Lakin bütün bunlara baxmayaraq təssüflə qeyd edilməlidir ki, nəşr olunmuş lüğətlər günün tələbini ödəmirdi. Bu dövrdə terminologiyada aşağıdakı nöqsanlar nəzərdiqqəti cəlb edir: 1) Azərbaycan dilində alınma terminlərin işlədilməsində müəyyən elmi prinsip gözlənilməmişdir; 2) heç bir ehtiyac olmadığı halda ərəb və fars terminləri dilə qaytarılmışdır; 3) terminlər yaradılarkən onun birmənalı olmasına fikir verilməmişdir; 4) bir çox hallarda konkret termin əvəzinə onun izahı verilmişdir; 5) bəzən eyni məfhumu ifadə etmək üçün müxtəlif terminlər işlədilmişdir. Bunların həlli üçün 1948-ci ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin qərarı ilə Azərbaycan dilində terminologiya yaradılmasını qaydaya salmaq, bu sahədəki hərc-mərcliyi aradan qaldırmaq, elmi-tədqiqat müəssisələrində və ali məktəblərdə aparılan terminoloji işlərə rəhbərlik etmək məqsədi ilə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti yanında Terminologiya Komitəsi yaradıldı. Həmin ildə Terminologiya Komitəsinin vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi üçün Azərbaycan Mərkəzi Komitəsi ilə birlikdə EA-da konfrans keçirildi. Terminologiyanın nizama salınmasında Bakıda çağırılmış dil konfranslarının da müəyyən rolu olmuşdur. Professor M.Ş.Şirəliyevin məruzəsində terminologiyaya ehtiyac olmadan əcnəbi sözlərin gətirilməsi zərərli bir prinsip kimi tənqid edilərək yazılırdı ki, Azərbaycan dilinin ruhuna uyğun olmayan, ehtiyac hiss edilməyən əcnəbi sözləri dilimizdən təmizləmək lazımdır.

Termin yaradıcılığında bu prinsiplərin əsas götürülməsi rus və beynəlmiləl terminlərə elmi dildə geniş yer verilməsinə imkan yaratmışdır. Bu illərdə Terminologiya Komitəsinin tapşırığı ilə respublikamızın bütün elmi-tədqiqat institutları və ali məktəbləri öz sahələrinə aid lüğətlər tərtib etməyə başladılar. Elmin müxtəlif sahələrinə aid rusca-azərbaycanca 200-ə qədər terminoloji lüğət nəşr nəticəsi kimi davam etdirildi. Bu özünü terminologiya sahəsində də göstərir (Veysəli, Respublikada dil situasiyası və dil siyasəti // <http://veyselli.com/4.htm>).

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanda dil quruculuğu Heydər Əliyev siyasətinin məntiqi nəticəsi kimi davam etdirildi, hansı ki bu özünü terminologiya sahəsində də göstərir.

2000-ci ildə AMEA Rəyasət Heyəti yanında Terminologiya Komitəsi Terminologiya Komissiyası adlandırıldı. Bu illərdə terminologiyanın inkişafı istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Belə ki, elm və texnikanın, iqtisadiyyatın, mədəniyyətin bir çox sahələrinin Azərbaycan dilində terminologiyasının formalaşması, eləcə də texnikanın: yeni yaranan informatika, elektron təhsil, aviasiya, avtomatlaşdırma və s. sahələrdə terminlərin yaranması istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə, sosial-iqtisadi və milli-mənəvi inkişafına, bu prosesdə maddi-mənəvi dəyərlərin qorunmasına xidmət edən elmin inkişafı dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir.

Dilimizin qorunması və inkişafı istiqamətində mövcud olan problemlərdən başlıcası dilimizdə terminologiyanın yaranma mənbələrində baş verən dəyişiklikləri nəzərə alaraq, onun inkişafını düzgün istiqamətləndirməkdir. Belə ki, Azərbaycan MEA Rəyasət Heyəti yanında Terminologiya Komissiyasının fəaliyyəti də məhz bu vəzifələri yerinə yetirmək üçün yaradılmışdır. Dilimizin qorunması, saflığının təmin olunması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində qarşıda duran vəzifələrin həyata keçirilməsində Terminologiya Komissiyası mühüm missiya daşıyır. Azərbaycan dilində işlənən, o cümlədən yeni daxil olan terminlərin toplanması, yaranması və tətbiqinin sürətləndirilməsi, dildəki anlayışların vahid sistem əsasında təkmilləşdirilməsi dövrün tələbidir.

Lüğətlər tərtib edən zaman nəzərə alınmışdır ki, ingilis dili dünya miqyasında geniş yayılmış beynəlxalq ünsiyyət vasitəsidir. Eyni zamanda, respublikada indiyə qədər elm və texnikanın müxtəlif sahələrinin inkişafında rus dilinin rolunun (azərbaycan-ingilis-rus) nəzərə alınması vacibdir. Bu baxımdan terminoloji lüğətlər tərtib edən zaman türk dilinin də cəlb olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Demək, Azərbaycan, ingilis, rus, türkcə terminoloji lüğətlərin tərtibi günümüzün əsas tələblərindən biridir. Bu nəzərə alınaraq Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin yanında Terminologiya Komissiyasının qərarı ilə son illərdə terminologiyayı inkişaf etdirmək və təkmilləşdirmək məqsədilə doxsana qədər terminoloji lüğət nəşr edilmişdir.

Terminologiya Komissiyasının fəaliyyətinin mühüm bir sahəsini terminlərin kütləvi informasiya vasitələrində, nəşriyyatlarda, idarə və müəssisələrdə, məktəblərdə düzgün tətbiqinə nəzarəti təşkil etməkdir. Komissiyada məktubla müraciət olunan bir sıra mübahisəli sayılan, müxtəlif variantlarda işlədilən terminlərin optimal variantı seçilib müzakirə yolu ilə dəqiqləşdirilir.

Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu alması müstəqil və yeni təhsil sisteminin yaradılması, bazar iqtisadiyyatına keçid, qloballaşma prosesində Terminologiya Komissiyasının vəzifələri daha da artmışdır. Təəssüflər olsun ki, elm və texnikanın bütün sahələri üzrə hələ də belə terminoloji lüğətlərin hazırlanmasına böyük ehtiyac duyulur. Lakin son vaxtlar lüğətlərin bir qismi Terminologiya Komissiyasının ayrı-ayrı bölmələrində müzakirə olunmadan, elmi prinsiplər nəzərə alınmadan nəşr olunur və təbii ki, onlar lüğətlərin tərtibinə verilən tələblərə cavab vermir. Odur ki, lüğətlərin tərtibi üçün nəzəri prinsiplər müəyyənləşdirilməlidir. Dilin qorunmasında və zənginləşməsində mövcud olan problemlərdən başlıcası dilin terminologiyasının inkişafını düzgün istiqamətləndirməkdir. Bu nəzərə alınaraq 2012-ci il mayın 29-da Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamına əsasən Azərbaycan dilinin termin yaradıcılığı sahəsində işlərin tənzimlənməsi və koordinasiya edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyası yaradılmışdır. Eyni zamanda, "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 23 may tarixli sərəncamına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 26 noyabr 2012-ci il tarixli qərarla "Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyası haqqında Əsasnamə"ni təsdiq etmişdir. Terminologiya Komissiyası Azərbaycan dilində termin yaradıcılığı sahəsində işlərin tənzimlənməsini və koordinasiya edilməsini, həmçinin dilin lüğət tərkibinin zənginləşdirilməsini, yeni anlayış və ifadələrin dildə işlədilməsi mümkünlüyünün müəyyənləşdirilməsini, elmi-ədəbi dili təkmilləşdirmək məqsədi ilə kütləvi informasiya vasitələrində, dərsliklərdə və digər tədris vəsaitlərində yeni termin və anlayışların dilin normalarına müvafiq qaydada işlədilməsinə nəzarət funksiyasını yerinə yetirir.

Bununla yanaşı, Terminologiya Komissiyası təkcə respublikada deyil, respublikadan kənarda Azərbaycan dilinin qorunması istiqamətində də mühüm işlər aparır. Komissiyaya Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının katibliyindən daxil olmuş məlumata əsasən əməkdaşlarımız türk dillərinin vahid terminologiyasının yaradılması sahəsində Ekspertlər Komitəsinin İstanbul şəhərində 16 noyabr 2012-ci il tarixində keçirilən ilk iclasında iştirak etmişdir. Bu toplantıda türk dillərinin Ortak Terminoloji Kurulun üzvləri seçilmiş, türk dillərinin ortaq əlifbası qəbul edilmiş və terminologiyanın yaradılması prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir.

5 sentyabr 2013-cü ildə Türki kenesi Terminologiya Komitəsinin təşkilatçılığı ilə Qazaxıstanda yaradılan Türki Akademiyasında Türk dillərinin Terminologiya məsələləri - termin yaradıcılığı prosesi ilə bağlı seminar keçirilmişdir. Seminarda türkdilli respublikalarda terminologiyanın müasir vəziyyəti, gələcək inkişafı müzakirə olunmuşdur. Türk dillərinin ortaq terminologiyasının yaradılması əsas problem kimi geniş şəkildə müzakirə olunmuşdur. Türk dilləri üçün ortaq terminoloji lüğətlərin hazırlanması məqsəduyğun hesab edilmişdir.

Elmi-texniki tərəqqi, ictimai-siyasi həyatın inkişafı, terminoloji sistemlərin fasiləsiz olaraq dəyişməsi dilin inkişafına təsir göstərir. Son zamanlar ölkəmizin iqtisadi-siyasi həyatında, ictimai fikrində baş verən proseslər, yeniliklər dilin lüğət tərkibində köklü dəyişmələrə səbəb olmuşdur. Belə ki, əvvəllər ölkəmizdə terminoloji mühiti dövlət və ictimaiyyət tərəfindən nəzarətdə saxlamaq mümkün idi. Çünki həmin vaxtlar xarici dillərdən tərcümə olunan materialların həcmi böyük deyildi, tərcümə prosesinə ciddi nəzarət olunurdu və informasiya vasitələrində verilən materiallar digər tələblərlə yanaşı, ölkə daxilində çap materialları, xüsusilə, dərslik və dərs vəsaitləri, müxtəlif səviyyəli ekspertiza mərhələlərindən keçirdi. Digər tərəfdən, TV-lər, radiolar və digər kütləvi informasiya vasitələri müəyyən tələblərə cavab verməli idi. Ancaq Son zamanlar ölkəmizdə xarici KİV-lərin fəaliyyətinin genişlənməsi, internetin cəmiyyətin bütün həyatına nüfuz etməsi, insanların müxtəlif bilik sahələrinə aid məlumatları xarici dillərdən birbaşa qəbul etməsinin sürətlənməsi nəticəsində ölkədə terminoloji mühiti nəzarətdə saxlamaq çətinləşmişdir. Belə şəraitdə dilin terminoloji bazasının yad təsirlərdən qorunması, inkişaf etdirilməsi, bütün dünyaya yayılmış azərbaycanlıların müraciət etmək imkanı olan onlayn resurs bazasının və bütövlükdə yeni terminlərin yaradılması prosesində virtual məkanın imkanlarından istifadə edilməsi, o cümlədən interaktiv forumlar vasitəsi ilə bu prosesə geniş ictimaiyyətin cəlb edilməsi – mühüm vəzifələrdən hesab edilir.

### Nəticə

Bütün deyilənlər göstərir ki, qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı prosesində Terminologiya Komissiyasının vəzifələri daha da artmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin ictimaiyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılanmış fərmanı da hazırda məhz bu nəcib işə xidmət edir.

Müstəqillik illəri və ondan sonrakı illərdə də terminoloji sahədə dil quruculuğu ilə əlaqədar olaraq xeyli iş görüldüyü, onlarla terminoloji lüğət hazırlandığını isə xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

### Ədəbiyyat

1. Atatürk ve Türk Dili. (1992). Belgeler. Yayına Hazırlayan Prof. Z.Korkmaz. Ankara: TTK Basımevi.
2. Çobanzadə, B. (2007): Seçilmiş əsərləri, Beş cildə, I cild, Bakı: Şərq-Qərb.
3. Дещериев, Ю.Д. (1977). Социальная лингвистика. Москва: Наука.
4. Əhmədova, S. (2010). Heydər Əliyevin dil siysəti. Bakı: İncə.
5. Heydərov, R. (2013). Dillərin inkişafında dil əlaqələrinin rolu. Bakı, Elm və təhsil.
6. Məmmədova P. (2003). Atatürkün dil siyasəti. Bakı: Nurlan.
7. Первый Всесоюзный Тюркологический съезд, 1926: 26 февраля-5 марта 1926 г. (2011). Стенографический отчет. Баку: "Нагыл Еви.
8. Rəcəbli, Ə. (2003). Nəzəri dilçilik, Bakı: Nurlan.
9. Sadıqova, S. (2016). Türk dillərində ortaq terminologiya və ortaq ünsiyyət problemi. I türkoloji qurultayın 90 illiyinə həsr olunmuş "Türkoloji elmi-mədəni hərəkətdə ortaq dəyərlər və yeni çağırışlar" mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları (I hissə), 14-15 noyabr 2016-ci il. Bakı: Elm.
10. Sırrı, Levent Agah. (1972). Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri. Ankara: Ankara Universiteti Basımevi,
11. Швейцер, А.Д. (1990). Социоллингвистика. // Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Сов. Энциклопедия.
12. Timurtaş, Faruk. (1996). Diller və Türkçemiz. İstanbul: ALFA.
13. Veysəlli, F. Respublikada dil situasiyası və dil siyasəti // <http://veyselli.com/4.htm> (<http://www.edu.gov.az/upload/file/serencama-elave/2013/09.04.>)
14. Yeni sözlər və yeni mənalar lüğəti. (2016). Bakı: Elm və təhsil.
15. Zərinəzadə, H. (1962). Fars dilində Azərbaycan sözləri. Bakı: Azərb. SSR EA Nəşriyyatı.
16. Zülfikar, H. (2011). Terim sorunları ve terim yapma yolları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Rəyçi: prof. Ə.Rəcəbli